

УДК 347 (477.83) (094.4)(091)

Гужва Антон Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

ГАЛИЦЬКИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС 1797 Р. ЯК ВЗІРЕЦЬ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Кодифікація цивільного права під назвою «Codex Civilis pro Galicia Orientali 1797» («Цивільний кодекс для Східної Галиції», далі – Галицький цивільний кодекс) стала в останні роки досить обговорюваною у науковій літературі. Пов'язано це перш за все з появою перекладів цього Кодексу з латинської та німецької мов. Перший переклад з латинської мови на російську вийшов друком у 2013 р., який став першим поштовхом до появи наукових розробок. Другий переклад вже з німецької мови на українську з'явився вже в цьому, 2017-му році. Нарешті в цьому ж році було підготовлено до видання переклад з латинської мови на українську Галицького цивільного кодексу.

Стан дослідження теми. Наукові статті щодо цієї кодифікації цивільного права присвятили В. Браунедер, І.Й. Бойко, К. Нешвара, Р.О. Стефанчук, Н.І. Шутко та ін. Звичайно, увага до Галицького цивільного кодексу навіть у літературі австрійській поглиналася дослідженнями Загального Цивільного кодексу Австрійської Імперії (ABGB) 1812 р., про що зазначив проф. В. Браунедер у своїй вступній статті до видання російськомовного перекладу Кодексу. Це пояснюється перш за все тим, що Галицький цивільний кодекс є певним етапом у загальному процесі кодифікації цивільного права в Австрійській імперії, який почався ще за часів імператриці Марії-Терезії. Але слід зауважити, що характер досліджень є здебільшого історико-правовим: увагу приділено насамперед історії створення Кодексу, його проектам, редакціям, запровадженню у Східній та Західній Галиції. Однак сам текст кодексу, аналіз його окремих положень, а також рецепція римського права досліджувалися не у достатній мірі.

Втім кодифікацію цивільного права країн романо-германської правової сім'ї характеризує саме рецепція римського приватного права, і до-

сить важливим є з'ясування яким чином цей процес проявився у перших кодифікаціях. Тому поставимо за **мету дослідження** виявити причини, особливості та характер рецепції римського права у латиномовному Галицькому цивільному кодексі, який справедливо називають «першою кодифікацією приватного права в Європі» [1, с. 9].

Виклад основного матеріалу. Перш за все слід визначити причини рецепції римського права у Галицькому цивільному кодексі.

Запровадження Галицького цивільного кодексу саме в Галиції пояснюють необхідністю заміни польського права після приєднання цієї території до Габсбурзької монархії. Так, К. Нешвара у передмові до україномовного видання перекладу вказує, що у Патенті на опублікування для Східної Галичини наголошувалося, що польські статuti і конституції «не підходять для належного забезпечення права». Тому, за словами вченого, «головним мотивом законодавця – разом з метою уніфікації права – було забезпечити правопорядок та правовий мир у Галичині, яка була повністю розхитана безладами у внутрішніх справах» [2, с. 25]. В. Браунедер також відзначає, що приводом запровадження Кодексу у Галиції було замість звичаєвого та польського статутного права, а також застарілого австрійського права (стосовно Східної Галиції та Буковини) запровадити у всій монархії єдине право із врахуванням останніх доробок у галузі законодавства. [1, с. 19]. Через це результати наробок кодифікації цивільного права у Габсбурзькій монархії, яка тривала майже півстоліття, стали в нагоді для їх використання для впорядкування приватно-правових відносин на території Східної та Західної Галиції. Відповідно, місцеве звичаєве право та польське статутне право повинно було уступити місце кодифікованому цивільному праву, яке засновувалося на ґрунті римського права. Це пояснює особливість норм Галицького цивільного кодексу, які є раціональними,

абстрактними, логічними та такими, які мають загальний, а не локальний характер.

Вбачається, що це цілком відповідає загальній тенденції рецепції римського права у Західній Європі: багато юристів пов'язують рецепцію з необхідністю «раціоналізації» старого звичаєвого права Європи та пояснюють цей процес повторюваними в історії аналогіями уніфікації національного права [3, с. 110].

Це пояснює в цілому характер кодифікації австрійського цивільного права у другій половині XVIII ст., який почався з 1753 року під егідою Марії-Терезії, яка проводить корінну реформу врядування Австрії з метою об'єднання усіх спадкоємних володінь у державу сучасного типу [4, с. 83]. К. Нешвара також вказує на значення кодифікації у руслі «переструктурування міжкрайових зв'язків за часів правління Марії-Терезії, які планово мали бути перебудовані до єдиної федеративної монархічної держави з просвітницько-абсолютистською системою правління» [2, с. 11].

Першим результатом цієї реформи був проект під назвою «Codex Theresianus» (1753-1766 рр.), який, за висловом Ганса Шармаца, був результатом змішування римського права і вчень природного права [5, с. 352]. Проект було розкритиковано через важкість сприйняття, орієнтованість на римське право, зокрема на *Usus modernum pandectarum*, та великий обсяг (більше ніж 8000 положень). Вказується, що канцлер Кауниц наклав на цей перший варіант проекту вето за його орієнтацію на римське, а не на природне право [5, с. 352]. Подальші розробки повинні були усунути ці недоліки. Втім, якщо поглянути на текст Галицького цивільного кодексу 1797 р., то можна впевнено стверджувати, що ця кодифікація також є результатом поєднання римського та природного права. Отже, орієнтація на римське право не могла розглядатися як недолік Терезіанського кодексу, принаймні як причина його відхилення.

Отже, після всіх переробок та проектів кодифікації цивільного права у другій половині XVIII ст. римське право так і залишилось основним джерелом для Галицького цивільного кодексу.

Прослідити це не так важко, оскільки латиномовний текст Галицького ЦК, його термінологія, дефініції, формулювання досить легко зіставити з відповідними положеннями римського права, викладеними у Зводі цивільного права Юстиніана. Це може бути проілюстровано прикладами із розділів Кодексу про речове, спадкове та зобов'язальне право. Докладно ці приклади вже були викладені у нашій статті «Рецепція римського права у Цивільному кодексі Східної Галичини 1797 р.» [6].

Прояв рецепції. Володіння представлено у Галицькому кодексі як фактичний стан, а не як право, що цілком відповідає римській концепції володіння. Володіння відповідно до положень Кодексу є можливим як тілесними речами, так і безтілесними (правами), яке здійснюється шляхом користування останніми. Як і в римському праві, у ГЦК проведену межу між триманням (*detentio*), і власне володінням, тобто володінням, що підлягає захисту (*possessio*). Володільцем (*possessor*) є той, хто утримує річ з наміром володіти для себе (*cum animo sibi habendi*) (§ 30 гл. II ч. II ГК).

Галицький кодекс розрізняє також законне і незаконне володіння, добросовісне і недобросовісне, порочне і непорочне. Критерій, що покладено у розмежування добросовісного і недобросовісного володіння – незнання володільця про те, що річ належить іншому. За недобросовісним володільцем закріплено обов'язок повернути власнику плоди, отримані від речі, а також відшкодувати завдану шкоду. Добросовісний має право на відшкодування коштів, витрачених на збереження речі, або тих, що були внесені для отримання постійних доходів з речі [6, с. 73].

Запозичені з римського права у ГЦК умови набуття речі внаслідок володіння за набувальною давністю: законна підстава, добросовісність, безперервність упродовж всього встановленого законом строку (*juste, bona fide, per totum tempus a lege definitum*) (§ 593 гл. XVIII ч. III ГК). Перенесено у ГК не лише сам інститут набувальної давності, а й мотиви його встановлення: положення ГК «...для того, щоб для судових процесів були перепони та обмеження...» (§ 592 гл. XVIII ч. III ГК) майже повторює слова римського юриста Нерація¹.

Справжнє і нехибне володіння за Галицьким кодексом – це володіння того, хто заволодів не силою, не тайно і не прекарно (*ne vi, ne clam, ne precario*) (§ 65 гл. II ч. II ГК). Тобто, як і в римському праві (*fr. 1 pr. D. 43. 17, Gai. IV. 160*), лише таке володіння підлягає захисту.

Сприйняті Галицьким кодексом також положення римського права про заяву щодо заборони нового будівництва (*operis novi nuntiatio*): якщо той, хто розпочав нове будівництво, пообіцяє позивачу у разі його заборони в силу судового рішення повернути все у первісний стан і гарантує відшкодування можливого збитку, то він може продовжувати будівництво до прийняття рішення судом (§ 60 гл. II ч. II ГК)².

¹ Порівн.: D. 41.10.5.: «Набуття речей за давністю володіння ... встановлено ... щоб було покладено кінець тяжбам».

² Порівн.: D. 39.1.1.: «Цим едиктом передбачається, щоб будівельні роботи, виконуються вони у відповідності з правом чи протиправно, призупились шляхом заяви про

Захист права власності за ГК передбачає віндикаційний та негаторний позови. Тягар доказування у разі судового витребування речі покладається на позивача. Для з'ясування, чи знаходиться річ, що є предметом віндикації, у відповідача, як й у римському праві, є позов про пред'явлення (*actio ad exhibendum*) (§ 89 гл. III ч. II ГК). У Галицькому кодексі сприйнято також римське правило про надання переваги володільцю речі у разі сумніву щодо приналежності права власності (§ 91 гл. III ч. II ГК), що цілком відповідає римському правилу, що неодноразово зустрічається в Дигестах Юстиніана: «*in pari causa melior est conditio possidentis*» – «за рівних підстав стан володіючого є кращим» (D.6.2.9.4., D.50.17.128) [6, с. 73].

Відображено у ч. II, гл. III, IV, V ГК також римські способи набуття права власності: *occupatio* (заволодіння речі, що нікому не належить), *accessio* (приєднання, тобто збільшення рухомої чи нерухомої речі), *traditio* (передача від власника до приймаючої особи).

Досить розгорнутими є положення кодексу про права на чужі речі: сервітути, їх поділ на речові (сільські та міські) та особисті (узуфрукт, узус габітацію), а також емфітевзис та суперфіцій.

Збережено й римські правила, що стосуються сервітутів: сервітут є неподільний¹, сервітут повинен здійснюватись якнайменш шкідливим способом, володілець речі, що слугує, не повинен здійснювати активних дій сервітут припиняється у разі поєднання панівної і слугуючої речі у власності однієї особи².

Перенесено у ГК римське розуміння узуфрукту як права вільного користування чужими речами та отримання з них плодів за умови збереження субстанції самих речей (§ 296 гл. II ч. II ГК). Як і в римському праві, встановлено заборону змінювати призначення речі (напр., перетворювати ставок у луг), закріплено обов'язок нести витрати на ремонт, відновлення речі (§ 301 гл. II ч. II ГК). Відображено римське розмежування узусу від узуфрукту: узусарій може користуватися річчю лише у межах своїх потреб із збереженням субстанції речі (§ 292 гл. I ч. II ГК). Габітацію, як і в римському праві, розуміється як право мешкати у житлових приміщеннях або повністю чи частково надавати це право іншим особам (§ 308 гл. II ч. II ГК) [6; с. 73].

припинення нового будівництва і щоб згодом ця заборона скасовувалася у разі, якщо той, хто заборонив, не мав право на заборону».

¹ Порівн.: D.8.3.32, D.8.4.6.1: «...сервітути не можуть ні набуватися стосовно частини маєтку, ні частини маєтку не можуть обтяжуватися сервітутами...».

² Порівн.: D.8.6.1: «Сервітути маєтків об'єднуються, якщо одна особа стає власником обох маєтків».

Сприйнято Галицьким кодексом римські конструкції спадкового права. Докладно викладені положення про заповідальні відкази, підпризначення спадкоємця, спадковий договір, законну частку у спадщині. Запозичено римську конструкцію спадкової трансмісії: спадкоємцем презюмується той, хто помер раніше заповідача і не зміг перенести на своїх спадкоємців ще не прийняте право спадкування (§ 329 гл. X ч. II ГК) [с. 74].

Імплементовано в ГК римську конструкцію спадкового права «*substitutio*», тобто підпризначення: після призначення заповідачем першого спадкоємця можуть бути додані інші спадкоємці, які у певному випадку можуть успадковувати замість першого після його смерті (§ 393 гл. XII ч. II ГК)³.

Окрема глава Галицького кодексу присвячена положенням про легати (ч. II гл. XIII). Розпорядження на випадок смерті, що містило заповідальний відказ (легат), зберегло у ГЦК римську назву «кодицил». За заповідальним відказом (легатом) можна було відказати як індивідуально-визначене майно (весільне плаття, будинок, земельну ділянку), так і родові речі (сто овець, сто амфор вина, сто фунтів шовку). Останній спадкоємець повинен видати відказоодержувачу з урахуванням їхньої середньої вартості. Легат буде недійсним, якщо відказана річ в момент призначення відказу буде у власності відказоодержувача. Але якщо відказоодержувач придбав речі, що були предметом відказу, після призначення, йому повинна бути компенсована їхня вартість.

Передбачено також Галицьким кодексом римські конструкції призначення спадкоємця під певною умовою, укладення спадкового договору, а також право на законну частку у спадщині [6, с. 74].

У сфері зобов'язального права Галицьким кодексом збережено римську класифікацію контрактів. Але, як і в первісному варіанті кодифікації (*Codex Theresianus* 1753-1766 pp.), в ГК перш за все висувається загальне поняття «договір» – «*contractus*», яке поділялось на пакти у вузькому значенні і контракти. Це відповідало концепції, запропонованої Х. Вольфом, за якою пакти у вузькому значенні відповідали римським безіменним контрактам [5, с. 352]. Втім виключення з проекту пояснень класифікації договірних зобов'язань на пакти у загальному розумінні договорів, контракти (як поіменовані договори) і пакти у вузькому значенні (як безіменні контракти), а також виключення відповідних визначень контрактів і пактів не вплинуло на загальну концепцію договору у Галицькому кодексі. Звернення до тексту кодифікації показує, що

³ Порівн.: D. 26.6; GaiII. 174-184.

віденські юристи відобразили римські конструкції контрактів і правила щодо них.

Так, наприклад, передбачено особливий вид зберігання – секвестр, за яким третій особі на зберігання передається річ, яка є предметом спору¹. Запозичена з римського права така юридична конструкція як «прекарій», тобто передання речі без визначення строку, меж і способу користування річчю (§ 84 гл. II ч. III ГК), відповідно до якого власник може вимагати повернення речі у будь-який час, на відміну від позички.

Щодо контракту купівлі-продажу, як й у римському праві, Галицьким кодексом передбачені додаткові приєднані угоди (*pacta adjuncta*): угода про неустойку, угода про зворотній продаж (*pactum de retrovendendo*), угода про зворотню купівлю (*pactum de retroemendo*), угода про переважне право зворотної купівлі (*pactum protimiseos*), угода про випробування (*pactum experientiae*), угода про те, що сторони у певний обумовлений строк (*in diem addicto*) залишали за собою право шукати іншого, вигіднішого контрагента, і, якщо такий знайдеться, відмовитися від договору (§ 197 гл. VI ч. III ГК). Також передбачено оціночний договір (*contractus aestimatorius*), за яким той, хто приймає річ за певну ціну зобов'язується у певний строк або виплатити продавцю ціну або повернути річ. Встановлено у ГЦК подібний до римського захист покупця та наймача від евікції та недоліків речей, отриманих за договором купівлі-продажу або найму.

Перенесено у Галицький кодекс заборону на процентні позики неповнолітнім (сенатусконсулт Мацедоніана у римському праві)²: позики неповнолітнім визнаються недійсними без згоди батьків під умовою, що позичене буде повернено після смерті спадкодавця (§ 261 гл. VIII ч. III ГК).

Хоча Галіція ніколи не мала виходу до моря, рециповано до Галицького кодексу положення про римську морську позику (*faenus nauticum*): якщо буде позичено на морську подорож гроші за підвищений процент, то, якщо корабель зазнає аварії, позика втрачається і для позикодавця (§ 273 гл. VIII ч. III ГК). Тобто увесь ризик покладається у такому контракті на кредитора³.

Також, незважаючи на відсутність виходу до моря у тогочасній Габсбурзькій монархії, зна-

йшли своє відображення у ГЦК римські положення Родоського закону про викинуте в море (*Lex Rhodia de jactu*), відповідно до якого збитки від загибелі речей, що були викинуті в море під час бурі, розподіляються між усіма особами, які мали товар на кораблі (§ 392 гл. XII ч. III ГК). У Галицькому кодексі навіть розширено ці положення: збитки розподіляються пропорційно між усіма пасажирами і власником корабля навіть тоді, коли корабель було захоплено піратами, а потім викуплено за певну грошову суму (§ 391 гл. XII ч. III ГК).

Римські позадоговірні зобов'язання *quasi ex contractu* – ведення чужих справ без доручення (*negotiorum gestio*) і безпідставне збагачення (*condictio*) – у Кодексі названо презюмованими контрактами (гл. XII ч. III ГК).

Безпідставним збагаченням за Галицьким кодексом вважається надання іншому внаслідок помилки, виконання дій на користь іншої особи внаслідок помилки, помилкове надання обох речей замість одної в альтернативному зобов'язанні, отримання наперед посагу, після чого весілля не відбулося, прийняття відшкодування за викинуті в море товари, якщо товари буде повернено, здійснення необхідних і корисних витрат на чуже майно (§§ 398-406 гл. XIII ч. III ГК).

Галицьким кодексом також до безпідставного збагачення віднесено позику на користь сина, яку він витратить на пошиття одягу для себе: якщо син придбає собі одягу на позичені йому гроші, то батько буде відповідати за цією позикою навіть тоді, коли одягу буде вкрадено. Тобто позичені сину гроші складають те, що поступило в майно батька (ч. III гл. XII § 410 ГК). Ця ситуація (збагачення із правочину підвладного) у римському праві була підставою для позову «з того, що поступило у майно» (*actio de in rem verso*)⁴ Саме цю римську назву позову використано у § 408 гл. XII ч. III ГК.

Сприйнято Галицьким кодексом римські положення про зобов'язання немовби з деліктів (*obligationes quasi ex delicto*) (§§ 476, 478 гл. XIV ч. III ГК). Як і в римському праві, закріплено відповідальність трактирників, моряків та перевізників за дії їхніх слуг, якщо цими діями спричинено шкоду мандрівникам. Передбачено також відповідальність мешканців будинків за вилите та викинуте з вікна⁵. Але передбачена римським правом відпо-

¹ Порівн.: D.50.16.110. «Словом «секвестр» позначається той, у кого декілька осіб, про яку йдеться спір, залишили на зберігання».

² D.24.6.1. – Сенатусконсултом Мацедоніана таких позикодавців позбавляли права на позов і вимоги навіть після смерті батька неповнолітнього сина, на користь якого було здійснено позику.

³ Порівн.: D.22.2.3.: За морською позикою ризик покладається на кредитора з того дня, у який на підставі угоди корабель повинен був відпливти.

⁴ Порівн.: D.15.3.1.: Якщо ті, хто перебувають під чужою владою, не мають нічого в пекулії або мають, але не в достатньому (для виконання вимоги) розмірі, то несуть відповідальність ті, хто має у своїй владі вказаних осіб, – якщо у їхнє майно поступило те, що отримано (за правочинами), немовби договір розглядався як укладений з ними самими.

⁵ Порівн.: D.9.3.1.: «...Претор каже: «Проти того, хто мешкає у будинку, з якого щось вилито чи викинуто на те місце, по якому зазвичай ходять люди чи в якому вони зазвичай пере-

ЛІТЕРАТУРА:

1. Браунедер Вильгельм. Гражданский кодекс Галиции – первая кодификация частного права в Европе // Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. = Codex civilis pro Galicia Orientali MDCCXCVII / [пер. с лат. А. Гужвы]; [под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря]. – М.: Статут; Одесса, 2013. – С. 9-25.
2. Нешвара Крістіан. Передмова // Цивільний кодекс Галичини: пер. з нім. Мар'яна Мартинюка, Олени Павлишинець. – Івано-Франківськ: Вавилонська бібліотека, 2017. – С. 10-29.
3. Байтеева М. В. Рецепция римского права и становление публично-правовой сферы в системе романо-германского права // Актуальные проблемы экономики и права. – 2010. – № 2. – С. 106-111.
4. Харитонов Є. О. Прийняття нового Цивільного кодексу України і досвід кодифікації цивільного законодавства Австрії // Часопис цивілістики. – 2011. – Вип. 10. – С. 82-86.
5. Подников Д.Ю. Доктрины договорного права Западной Европы XI-XVIII вв. – М.: Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», 2012. – 366 с.
6. Гужва А. М. Рецепція римського права у Цивільному кодексі Східної Галичини 1797 р. / Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» / 2014 – № 5. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/5_2014/20.pdf – С. 68-72
7. Кабріяк Р. Кодификации / пер. с фр. Л. В. Головки. М.: Статут, 2007. 476 с.
8. Corpus juris civilis / ed. P. Krueger, Th. Mommsen, R. Schoell, G. Kroll – Mode of access: <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/corpusjurciv.htm>

Гужва Антон Миколайович

ГАЛИЦЬКИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС 1797 р. ЯК ВЗІРЕЦЬ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА

У статті розглядаються причини, характер та результати рецепції римського права у Цивільному кодексі для Східної Галиції 1797 р. Автором розглянуті прояви рецепції у сфері речового, спадкового та зобов'язального права. У статті підкреслюється, що характер рецепції був прямий, що виявилось у структурі, юридичній техніці Кодексу, а також стилі викладення та мові.

Ключові слова: кодифікація цивільного законодавства, цивільний кодекс, Цивільний кодекс Східної Галичини, Загальне цивільне уложення Австрійської імперії, рецепція римського права.

Гужва Антон Николаевич

ГАЛИЦЬКИЙ ГРАЖДАНСКИЙ КОДЕКС 1797 г. КАК ОБРАЗЕЦ РЕЦЕПЦИИ РИМСКОГО ПРАВА

В статье рассматриваются причины, характер и результаты рецепции римского права в Гражданском кодексе для Восточной Галиции 1797 г. Автором рассмотрены проявления рецепции в сфере вещного, наследственного и обязательственного права. В статье подчеркивается, что характер рецепции был прямой, что проявилось в структуре, юридической технике Кодекса, а также стиле изложения и языке.

Ключевые слова: кодификация гражданского законодательства, гражданский кодекс, Гражданский кодекс Восточной Галиции, Общее гражданское уложение Австрийской империи, рецепция римского права.

Guzhva Anton

CIVIL CODE OF GALICIA 1797 AS A MODEL OF THE RECEPTION OF ROMAN LAW

The present article deals with the reasons, character and the results of the Reception of Roman Law in the Civil Code for Eastern Galicia in 1797. The reception development in the field of the real law, the law of obligations and the law of inheritance is analysed. The fact that the character of the reception was direct is stressed that revealed itself in the structure, the legal technique, the style of writing and the language.

Keywords: codification of civil legislation, civil code, Eastern Galicia Civil Code, General Civil Code of the Austrian Empire, reception of Roman Law.